

Множинська Р.В.,

*кандидат філософських наук, доцент
кафедри філософії та культурології,*

Роєнко К.В.

*студентка групи ББТ-21
факультету Індустрії моди*

Київський національний університет технологій та дизайну

М. Київ, Україна.

***ТЕОРІЯ ПРИРОДНОГО ПРАВА У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСВІТ-
НИЦТВІ XVII – XVIII ст.***

Вступ. Захист природних прав як політична філософія доби Просвітництва XVII – XVIII століттях характеризується певними концепції. Завданням дослідження є: а) розглянути державно-правові концепції окремих авторів; б) охарактеризувати теорію природного суверенітету Ж.-Ж. Руссо; в) розкрити філософські ідеї Дені Дідро (1713-1784) про природні права людини; г) запропонувати висновки і рекомендації по темі дослідження.

Основний текст. Державно-правові концепції XVII ст. пронизані думкою про «розумне» улаштування держави і про природну рівність людей, як розумних істот. Ідея розуму, як головної рушійної сили історії, джерела і головного засобу досягнення людством рівності, братерства і свободи, тобто стану відповідності вимогам розуму (Царства Розуму) трансформується у ХУІІІ ст. в ідею Просвітництва. Просвітництво - політична ідеологія, філософія і культура періоду утвердження буржуазних відносин. Вона виникла в Англії (XVII ст.) і була пов'язана з творчістю Дж. Локка, потім поширилася у Франції (XVIII ст.), де знайшла відгук у творчості Монтеск'є, Гельвеція, Гольбаха, Вольтера. Просвітники висували проблему освіти народних мас з метою очищення свідомості людей від забобонів, які, на їх погляд, заважали звільненню від застарілих феодальних порядків і перешкоджали соціальному прогресу. І. Кант назвав Просвітництво вираженням родової сутності людства - розуму.

Просвітники, кваліфікувавши людину як політичну істоту, а суспільство як співтовариство таких істот, вважали, що всесвітній розум накреслив параметри існування людини, тому добробут людства ставили в залежність від усвідомлення й виконання вимог розуму, який ототожнювали із законом природи. На їхню думку закон розуму (природний закон) сам по собі здатний забезпечити адекватний потребам людини спосіб життя. Змістом закону розуму є «освічений егоїзм», який спрямовує людей до загального блага. «Освічений егоїзм» або розумний егоїзм - це універсальний критерій людської підприємливості, підґрунтям якої є доброчесність. А основою доброчесності є правильно усвідомлений інтерес. Звідси накреслювалося завдання урядам - сприяти свободі, безпеці користування власністю, скасувати монополію і привілеї, що панували в феодальному суспільстві. Тобто сприяти створенню суспільства, в якому б особисті здібності індивіда і його уподобання були б ключем до влади. У зв'язку з цим просвітники захищали ідеали свободи, рівних можливостей, достойного людини життя, республіканський устрій тощо. Політична філософія цієї доби переймалась проблемами захисту природних прав, притаманних індивідам та встановлення загальних норм і приписів законів, за якими може ефективно функціонувати влада. На порядок денний ставилося питання надання цим нормам статусу аксіом, які не треба доводити і які не можуть бути спростованими.

Характерною особливістю державно-правової думки доби Просвітництва є поєднання теорії з практикою. Це стало можливим із поширенням практики прийняття конституцій, перших спроб кодифікації права, створення нових держав, які виникали у ході буржуазних революцій. У цей час розповсюдилась практика свідомого конструювання держави, цілеспрямованого визначення форм державного правління, устрою, мережі органів влади, політичної системи тощо. В іншому, на відміну від попередньої доби Відродження, аспекті тлумачились ідеї природного права і суспільного договору.

У теоріях XVII ст. природне право розглядалося переважно в ідеї - тобто в аспекті потреби утвердження, однакових для людей прав, тільки з тієї причини, що вони люди. В теоріях XVIII ст. природне право розглядалося вже як

діяльність держави у відповідності з правовим законом для досягнення цілей суспільного договору: свободи та справедливості.

Засади договірних теорій XVII ст. зводились до розгляду держави як своєрідної угоди між підданими і правителями, за якою визнаються взаємні права і обов'язки по відношенню одне до одного. Засадою договірних теорій XVIII ст. було визнання того, що розумна угода між урядом і народом - це не розмежування прав і обов'язків між підданими і правителями, а прийняття правових законів держави, які регулюють відносини між людьми. В цілому концепція «суспільного договору» була зорієнтована на встановлення розумних меж втручання держави у приватне життя індивідів і суспільства, та на однозначне визначення, упорядкування, регламентацію взаємовідносин між можновладцями і підданими.

У XVIII ст. центром інтелектуального життя Європи стає Франція, і, відповідно, саме тут, на тлі бурхливого розвитку соціально-історичної і політичної філософії, народжуються нові державно-правові концепції, авторами яких були Вольтер, Ш. Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро, К. Гельвецій, П. Гольбах.

Теорія природного суверенітету Ж.-Ж. Руссо. Ідеологом дрібної буржуазії, широких народних мас, у першу чергу селянства, був Жан-Жак Руссо (1712—1778 рр.). Його основні погляди на державу і право викладені найбільш повно у працях "Міркування про походження і основи нерівності" (1754 р.) та "Про суспільний договір, або принципи позитивного права" (1762 р.) [3]. Погляди на походження держави та права Ж.-Ж. Руссо базуються на гіпотезі про природний стан людства, який він характеризує як стан свободи і рівності. Приватної власності і соціальної нерівності у той період не було. Був лише один вид нерівності людей — нерівність фізична, що виходила з різниці стану здоров'я та віку. Виникнення суспільної нерівності Руссо пов'язує з появою у процесі вдосконалення засобів виробництва приватної власності, а також з помилками в діяльності людей. Поділ на багатих і бідних привів до боротьби між ними. Люди, обмануті багатіями, поступилися своєю природною свободою та з метою

отримати громадську свободу шляхом суспільного договору створили державу і право.

Розуміння Руссо різниці між громадянським суспільством, яке виникає, на його думку, з повагою до приватної власності, і державою є найважливішою заслугою Руссо як політичного мислителя. Суспільний договір, суть якого, згідно Руссо, — домовленість людей як основа всякої законної влади, зводиться до того, що кожна людина віддає свою особу під вище керівництво загальної волі, тим самим стає її учасником. Вся влада переходить до суверена, який визначається і створюється учасниками домовленості. Суверенітет, таким чином, належить народу. Завдяки створенню суспільства і заключенню між людьми суспільного договору вони втратили природну свободу, але придбали свободу громадянську, втратили право фактичного володіння, але придбали право власності. Якщо природна свобода обмежена силами окремого індивіда, то громадянська свобода обмежена загальною волею суверена. У результаті люди стають рівними в силу права і домовленості. Руссо вважав, що суверенітет не може бути переданий окремій особі — він завжди належить народу і не може бути обмежений ніякими законами. Із визнання невідчуження суверенітету мислитель робить висновок про неприйнятність народного представництва (пізніше його погляди на народне представництво дещо змінилися). Замість представництва Руссо пропонує ідею прямого народовладдя. Загальна воля не може бути представлена. Це впливає із загального визначення закону, яке дає Руссо. Закони — акт загальної волі. Демократія і свобода лише там, де законодавцем є народ. Законом може стати лише такий акт, який прямо схвалений народом.

У державі Руссо розрізняє законодавчу і виконавчу (урядову) владу. Перша є волею політичного організму, друга — її силою. Так як законодавча влада може бути тільки у народу, то йому належить і вирішення питання про форму уряду. Дотримуючись теорії Ш. Монтеск'є про форми правління, Руссо вважає, що форма уряду залежить від розміру території. Це — монархія, аристократія, в залежності від того, кому належить виконавча влада. Симпатії

Руссо на боці республіки. Кращою, на його думку, є та форма правління, за якої посадові особи обираються народом. Створення урядової влади принципово відрізняється від створення законодавчої влади. Остання у нього тісно зливається з суверенітетом. Це — воля всього суверенного народу. Урядова влада встановлюється рішенням суверенного народу, а тому є його довіреним і слугою. Повноваження виконавчої влади скасовується, як тільки народ на законній підставі зібрався для ведення своїх справ. Звідси видно, що Руссо, який був прихильником розподілу влад, проводячи розмежування між законодавчою і виконавчою владою, не допускає незалежності уряду від народу-законодавця. Основуючись на тому, що суверенітет є невід'ємним, єдиним і неподільним, він вважає, що рівновага всіх сфер влади у державі, їх узгоджена діяльність повинні забезпечуватись не відокремленням їх, не за допомогою взаємного стримування і протидії, як пропонував Ш. Монтеск'є, а шляхом переваги верховної законодавчої влади, яка втілює суверенітет народу.

В ідеях Руссо міститься і визначення загальних принципів мудрого законодавства. Він прагне до створення таких законів, котрі змогли б забезпечити гармонію між правом природним і правом політичним. Розробка законів, на думку Руссо, нерозривно пов'язана з урахуванням клімату, вдачі та інших особливостей життя людей. Поділяючи погляди Монтеск'є, він вважає, що одні і ті ж закони не можуть бути придатними для народів, які живуть у різних умовах. Головне завдання законодавства, на думку Руссо, полягає у забезпеченні щастя і блага всіх громадян, їх свободи і рівності. При цьому мається на увазі формальна рівність, рівність усіх перед законом. Руссо не заперечує приватної власності взагалі. Вимагаючи знищити поділ на багатих і бідних, він висуває ідею про рівний розподіл приватної власності, не вимагаючи її ліквідації. Руссо вважав, що ні один громадянин не повинен бути настільки багатим, щоб бути в змозі купити другого, ні один не повинен бути настільки бідним, щоб бути вимушеним продавати себе. Тому одну з головних цілей законодавства він вбачав у виданні законів проти розкоші та інших, направлених на ліквідацію різких майнових відмінностей.

У роботі "Про суспільний договір" Руссо викладає свої погляди на кримінальне право. Він пише: "Кожен злочинець, нападаючи на суспільне право, стає завдяки своїм злочинам бунтівником і зрадником суспільства, порушуючи закони останнього, він перестає бути його членом, він навіть вступає з ним у війну. У цьому випадку збереження держави стає несумісним із збереженням злочинця, необхідно, щоб один із них загинув, і коли страчують винного, то його позбавляють життя скоріше як ворога, чим як громадянина. Суворий процес і вирок з суттю доказу і об'яви того, що злочинець порушив суспільний договір, і внаслідок цього не є більше членом держави". Із наведених рядків видно, що у деяких випадках Руссо визнає неминучість і доцільність смертної кари. Однак він проти її частого застосування. "Врешті-решт часте застосування страт є завжди ознакою слабкості або бездіяльності уряду. Нема такої зіпсованої людини, яка б не була до чого-небудь придатна. Навіть для прикладу іншим можна умертвляти лише того, кого не можна зберегти в живих без небезпеки для суспільства".

Ідейний вплив Ж.-Ж. Руссо переступив рамки „XVIII ст. і вийшов за межі ідей буржуазного демократизму. Його програма, а також погляди Ш. Л. Монтеск'є і інших прогресивних діячів початку і середини XVIII ст. були тією основою, на котрій будували свої правові погляди політичні діячі Великої французької революції. Однак революція не задовольнялась виробленими раніше теоріями, вона сама розвивала правові доктрини, відображаючи у них потреби і інтереси соціальних сил революцій, очолюваних послідовно конституціоналістами (14. 07. 1789 р. — 10. 08. 1792 р.), жирондистами (10. 08. 1782 р. — 2. 06. 1793 р.), якобінцями (2. 06. 1793 р. — 27. 07. 1794 р.).

Філософські ідеї Дені Дідро (1713-1784) про природні права людини. Ідеолог французької буржуазної революції, філософ, просвітник, енциклопедист. Упродовж 1747-1772 рр. він очолював творчий колектив, який створив "Енциклопедію, або Глумачний словник наук, мистецтв і ремесел" у 35-ти томах. Титанічну роботу Дідро не зупинило навіть те, що в спеціальному посланні Папа Римський Климент XIII засудив "Енциклопедію..." до спалення. Дідро

також є автором праць "Філософські думки" (1746), "Алеї, або Прогулянка скептика" (1747), "Лист про сліпих для повчання зрячим" (1749), "Думки про пояснення природи" (1754), "Розмова Д'Аламбера з Дідро" (1769), "Філософські принципи матерії та руху" (1770), "Елементи фізіології" (1774-1780) та ін.

Виступаючи з позицій "освіченого абсолютизму", Дідро гостро критикував консервативні підвалини феодального світогляду, обґрунтував передові ідеї свого часу, які стали основою документів гуманістичного спрямування - Декларацій прав людини і громадянина 1789, 1793 років та конституцій кінця XVIII ст. - американської, польської і кількох французьких. Спираючись на матеріалістичний світогляд, природні права особи, Дідро доводив, що у первісні часи суспільства не було. Люди існували як "хаотичні пружинки". Перші законодавці стали винахідниками: завдяки системі нормативних актів вони знайшли спосіб з'єднати "хаотичні пружинки" і назвали цей механізм суспільством. Уже перебуваючи у суспільстві, люди обрали собі володаря для ефективнішого захисту свого життя, щастя і власності.

Д. Дідро у своєму вченні суспільство, яке він водночас тлумачив як державу, ставив над особою, адже воно покликане дбати про її права і добробут. Філософ пропонував дві форми держави - монархію (абсолютну чи конституційну) і демократичну республіку, де народовладдя не підлягає жодним обмеженням. Вибір форми правління належить суверенному народові, суверенній нації і залежить від рівня їх прагнення до свободи. Закон у Дідро - це поєднання волі тисяч людей, тобто більшості народу, який є єдиним джерелом влади. Демократію він розумів як безпосереднє народоправство (закони приймають збори громадян) або як опосередковане народоправство (закони ухвалюються у представницькій формі, тобто депутатами).

Філософ вірив у всемогутність законів, захищав право людини на вільне підприємництво, засуджував надмірне втручання держави у виробництво, обмеження вільної торгівлі системою мита, зборів, акцизів, податків, пропонував ділити спадщину порівну між дітьми й родичами померлого. Обстоюючи права людини на життя і недоторканність особи, Дідро не заперечував смертної кари,

проте рекомендував звужити її застосування, вилучити з кримінальної практики покарання, що принижують гідність людини, розширити санкції, які передбачали б грошові покарання (частину з цих коштів він пропонував видавати потерпілому), менше саджати злочинців до в'язниці, а більше використовувати їх на громадських роботах. Він був прихильником свободи совісті, свободи віросповідання, ліквідації привілеїв духівництва.

Висновок. Підводячи підсумок слід зробити такі висновки. 1. Концепція «суспільного договору» була зорієнтована на встановлення розумних меж втручання держави у приватне життя індивідів і суспільства, та на однозначне визначення, упорядкування, регламентацію взаємовідносин між можновладцями і підданими.

2. Ідейний вплив Ж.-Ж. Руссо подолав межі XVIII ст. і вийшов на ідей буржуазного демократизму. Програма Ж.-Ж. Руссо та погляди Ш. Л. Монтеск'є, інших прогресивних діячів початку і середини XVIII ст. були тією основою, на котрій будували свої правові погляди політичні діячі Великої французької революції.

3. Д. Дідро вірив у всемогутність законів, захищав право людини на вільне підприємництво, засуджував надмірне втручання держави у виробництво, обмеження вільної торгівлі системою мита, зборів, акцизів, податків, пропонував ділити спадщину порівну між дітьми й родичами померлого.

Список використаних джерел:

1. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. – К.: Ваїте, 2015. 392 с.

2. Литвинов В.Д. Просвітництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Prosvitnytstva_doba

3. Мироненко О. М., Горбатенко В. П. Історія вчень про державу і право. Академія, 2010. 456 с. [Електронний ресурс] Режим доступу: https://pidru4niki.com/1071042251923/pravo/istoriya_vchen_pro_derzhavu_i_pra

VO

4. Sigmund P. E. Natural Law in Political Thought. Cambridge, Massachusetts: Winthrop Publishers, 1971. 214 p.

5. Ulrich H. Recht: handbuch philosophischer grundbegriffe / bearbeitet von Hgg. Hans M. Baumgartner und C. Wild. München, Kösel, 1973. Bd. 4. 1874 p.

Олійник Анатолій Юхимович,

кандидат юридичних наук, професор,

професор кафедри приватного та публічного права

Інституту права та сучасних технологій

Київського національного університету технологій та дизайну.

м. Київ, Україна.

ЗАБОРОНИ ТА ОБМЕЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СВОБОДИ ОСОБИ В ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Вступ. В доповіді досліджується проблема заборон та обмежень конституційної свободи фізичної особи на підприємництво в зовнішньоекономічній діяльності. Підприємництво заохочується на території України і в її зовнішній діяльності. Підприємці без обмежень можуть здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність не заборонену законом. Діюча Конституція та закони України встановлюють заборони щодо окремих видів підприємництва та забороняють окремим фізичним особам займатися підприємництвом з метою одержання прибутку за різними критеріями.

Метою дослідження є з'ясування поняття та видів обмежень і заборон конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність у зовнішньоекономічних правовідносинах. Відповідно до мети задачами даного дослідження є з'ясування таких питань: а) проаналізувати наукові праці і нормативно-правові акти з проблеми, що досліджується; б) запропонувати ознаки та визначення заборон і обмежень конституційної свободи особи на